

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота магістра

з теми: **“Українсько-турецькі відносини
кінця 50-х – середини 70-х рр. XVII ст.”**

Виконав:
студент II курсу ОС “Магістр”
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
денної форми навчання
Прудивус Володимир Михайлович

Науковий керівник:
д. і. н., професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Степанков Валерій Степанович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2021 року

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія, джерельна база й методологія дослідження	6
1.1. Історіографія проблеми	6
1.2. Аналіз джерел	15
1.3. Методологічні засади дослідження	16
Висновки до розділу 1	18
Розділ 2. Проосманські орієнтації українського уряду наприкінці 1650-х – в першій половині 1660-х рр.: сподівання і результати	19
2.1. Зовнішньополітичний плід для України протурецької політики Б. Хмельницького	19
2.2. Місце і роль турецького чинника у зовнішньополітичному векторі І. Виговського	29
2.3. Роль Османської імперії у планах Ю. Хмельницького, П. Тетері та С. Опари	36
Висновки до розділу 2	46
Розділ 3. Курс П. Дорошенка на прийняття турецької протекції та його наслідки для України	48
3.1. Відродження активної протурецької політики П. Дорошенком та підстави прийняття ним протекції султана	48
3.2. Умови османської протекції та проблема її ратифікації	59
3.3. Причини невдачі реалізації “турецького проєкту” П. Дорошенка щодо возз’єднання України й збереження її внутрішньополітичного суверенітету	74
Висновки до розділу 3	89
Висновки	90
Список використаних джерел та літератури	92

Вступ

Актуальність теми. Проблематика українсько-турецьких відносин кінця 1650-х – середини 1670-х рр. XVII ст. відзначається інтересом дослідників до неї упродовж тривалого часу, що зумовлено вагомим її значенням в контексті розуміння особливостей і суперечностей процесу національного державотворення періоду Української національної революції середини – другої половини XVII ст. Проте і досі відсутні дослідження, окремим предметом вивчення у яких би фігурувала порушена проблема в її цілісному проблемно-хронологічному висвітленні.

Важливість турецького фактору в конкретно-історичних реаліях життя українського суспільства зазначеного проміжку часу підтверджується його вагомим місцем у зовнішній політиці кожного з тогочасних гетьманів – Б. Хмельницького, І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Тетері, С. Опари та П. Дорошенка. Причому, в розумінні кожного з них, виходячи з конкретних внутрішньо- і зовнішньополітичних цілей на відповідних проміжках часу, протурецька політика розглядалася в якості потужного засобу забезпечення Української держави. В найбільшій мірі це стосувалося державотворчої діяльності П. Дорошенка, у політичній програмі якого проєкт турецької протекції над Українською державою був одним з визначальних складників стратегії розбудови національної держави, що стало продовженням курсу Б. Хмельницького.

Окрім того, дослідження сутності турецької політики кожного з гетьманських урядів з кінця 1650-х рр. і до завершення національної революції дозволяє з'ясувати рівень політичної свідомості, патріотичності та відданості українській державній ідеї як самих володарів булави, так і політичної еліти, що формувалася. Тема дослідження є важливою і для сучасності, адже містить значний теоретичний потенціал для практичної розробки стратегії розбудови й утвердження незалежності України в системі сучасних міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика України у роки Національної революції.

Предмет дослідження – характер українсько-турецьких відносин та їх особливості, що обумовлювалися геополітичним становищем України й цілями її зовнішньої політики у кінці 50-х – середині 70-х рр. XVII ст.

Хронологічні межі роботи охоплюють період кінця 50-х – середини 70-х рр. XVII ст. Нижня межа зумовлена смертю в серпні 1657 р. Б. Хмельницького, що зумовило старт зовсім іншого періоду у внутрішньому житті Української держави, характерною рисою якого стало загострення внутрішньополітичних суперечностей та посилення ролі і впливу сусідніх держав; а верхня межа визначається складенням у вересні 1676 р. гетьманських повноважень П. Дорошенком. В окремих випадках автору доводилося виходити за рамки нижньої хронологічної межі, що зумовлено необхідністю з'ясування витоків ідеї турецької протекції над козацькою Україною.

Географічні межі визначаються теренами козацької України та Османської імперії станом на визначений в роботі хронологічний проміжок часу.

Мета роботи полягає у тому, щоб з'ясувати цілі протурецької політики гетьманських урядів, а відтак особливості характеру українсько-турецьких відносин упродовж кінця 50-х – середини 70-х рр. XVII ст.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- висвітлити історіографію, встановити репрезентативність джерельної бази та виявити методологічні засади дослідження;
- визначити зовнішньополітичний спадок протурецької політики Б. Хмельницького;
- розкрити роль протурецького вектора у зовнішній політиці І. Виговського;
- охарактеризувати українсько-турецькі відносини за гетьманатів Ю. Хмельницького, П. Тетері й С. Опари;

- визначити фактори, що спонукали П. Дорошенка до прийняття турецької протекції;
- показати складність процесу прийняття протекції султана, вияснити зміст укладеного договору і труднощі його ратифікації;
- з'ясувати причини невдачі “турецького проєкту” П. Дорошенка, що передбачав возз'єднання козацької України й збереження її внутрішньополітичного суверенітету.

Елементи **наукової новизни** дослідження полягають у тому, що вперше в історіографії зроблено спробу реконструкції характеру українсько-турецьких відносин упродовж кінця 50-х – середини 70-х рр. XVII ст.

Апробація результатів магістерської роботи відбувалася під час попереднього захисту магістерських робіт на засіданні кафедри всесвітньої історії (16 листопада 2021 р.). Також за результатами участі у студентській науковій конференції підготовлено і подано до друку публікацію з теми магістерської роботи у збірнику наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету К-ПНУ ім. І. Огієнка: “Причини прийняття Петром Дорошенком турецької протекції (1666-1669 рр.)”.

Практичне значення дослідження. Матеріали магістерської роботи можуть використовуватися студентами історичного факультету для підготовки до семінарських занять з курсів “Історія України”, “Нова історія країн Європи та Америки”, “Політична система Української держави XVII ст.” та “Проблеми Української революції XVII ст.”, написання есе, рефератів, курсових робіт, доповідей на наукові конференції, а також науково-педагогічними працівниками й учителями шкіл у процесі викладання історії України та всесвітньої історії у ЗВО та закладах загальної середньої освіти.

Структура роботи відповідає поставленій меті та основним завданням дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, поділених на окремі підрозділи, висновків і списку використаних джерел та літератури. Список використаних джерел та літератури нараховує 88 позицій.

Висновки

Отже, аналіз історіографії засвідчує, що проблематика українсько-турецьких відносин кінця 50-х – середини 70-х рр. XVII ст. зберігає значний інтерес дослідників упродовж тривалого часу, а зумовлено це неабияким значенням і впливом на процес національного державотворення періоду Української національної революції 1648 – 1676 рр., адже йшлося про спроби і колосальні зусилля, спрямовані на витворення й міжнародне утвердження вже у той час Української держави. Окрім того, період після смерті Богдана Хмельницького з його внутрішньополітичними суперечностями і відсутністю суспільної консолідації навколо української державної ідеї важливий і актуальний в контексті недопущення трагічних помилок минулого в умовах сьогодення, здатних у будь-який момент зруйнувати нашу державу.

Встановлено, що в результаті тривалого інтересу вчених до визначеної в роботі наукової проблеми, сформувалася надзвичайно чисельна історіографічна спадщина. Проте, відсутні праці, в яких би в рамках окремого дослідження розглядався власне комплекс питань українсько-турецьких відносин зазначеного періоду, який дозволяв би сформувати цілісну картину суперечностей й мінливості їх характеру через призму політичної свідомості і відповідної до неї політичної лінії ключових постатей обох держав – українських гетьманів і турецьких султанів. Потужний інформаційний потенціал містить в собі і наявна джерельна база, яка також є достатньо репрезентативною.

З'ясовано, що в контексті досвіду використання українським урядом з кінця 40-х рр. XVII ст. і до 1676 р. турецького чинника в якості засобу реалізації політики національного державотворення, у першу чергу на особливу увагу заслуговують дипломатичні напрацювання Б. Хмельницького, який задля забезпечення сформованої Української держави вдавався до формули надійних військових союзів. Доведено, що особливу активність гетьман проявляв саме у напрямку Османської імперії, в якій

вбачав чи не єдиний (в тогочасних геополітичних реаліях України) дієвий засіб гарантування внутрішньополітичної самостійності Української держави.

Визначено, що активна політика південного сусіда України – Кримського ханства була тим вагомим чинником, який змушував звертатися за підтримкою до Стамбулу І. Виговського. За таких умов, дипломатичні відносини з султаном слугували чи не єдиним реально діючим інструментом регулювання дій хана, зокрема спрямування військової ініціативності татар у сприятливому для козацької України напрямку. З цією ж метою, а також задля налагодження союзницьких відносин з Придунайськими князівствами, які перебували у васальній залежності від султана, підтримувалися дипломатичні відносини зі Стамбулом і за часів гетьманування Ю. Хмельницького і П. Тетері (вбачав у в Османській імперії потужний мілітарний потенціал, який міг стати надійною опорою у справі об'єднання обох берегів Дніпра в межах однієї держави).

З'ясовано, що все ж найбільшу увагу (після Б. Хмельницького) реалізації варіанту турецької протекції для Української держави приділяв гетьман П. Дорошенко. Повністю погоджуємося з характеристикою в історичній науці його постаті як палкого патріота і гордого володаря, який не хотів бути нічиєю маріонеткою і найпоспідовніше після Б. Хмельницького намагався об'єднати українські території в межах самостійної Української держави. Саме у його життєвих принципах, політичних переконаннях і особистій наполегливості у досягненні єдності Української держави і слід шукати витоків турецької політики і причин прийняття протекції султана Османської імперії, яка, виходячи з аналізу її умов, дійсно могла гарантувати внутрішню цілісність і зовнішню суб'єктність Української держави. І зовсім інше питання, що в силу впливу часто непереборних чинників – внутрішніх і зовнішніх, реалізація турецької політики П. Дорошенка не увінчалася успіхом.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т. 5: 1659-1665. Санкт-Петербург, 1867. 335 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т. 7: 1657-1663, 1668-1669. Санкт-Петербург, 1872. 398 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т. 8: 1668-1669, 1648-1657. Санкт-Петербург, 1875. 400 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т. 9: 1668-1672. Санкт-Петербург, 1877. 988 с.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т. 11: 1672-1674; Прибавления 1657. Санкт-Петербург, 1879. 820 с.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Т. 15: 1658-1659. Санкт-Петербург, 1892. 462 с.
7. Архив Юго Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов. Ч. 3. Т. 4: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. 1914. 946 с.
8. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В 3 т. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. Том 2. 1648-1651 годы. 558 с.
9. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В 3 т. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. Том 3. 1651-1654 годы. 646 с.
10. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657) / відп. ред. Ф. П. Шевченко, упоряд. І. П. Крип'якевич. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 738 с.
11. Жерела до історії України Руси. Т. XII. Львів, 1911. [https://uk.wikisource.org/wiki/Індекс:Жерела_до_історії_України_Руси._Том_12._Матеріали_до_історії_української_козаччини._Том_5._Акти_до_хмельниччини_\(1648-1657\)_\(1911\).djvu](https://uk.wikisource.org/wiki/Індекс:Жерела_до_історії_України_Руси._Том_12._Матеріали_до_історії_української_козаччини._Том_5._Акти_до_хмельниччини_(1648-1657)_(1911).djvu)

12. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки. Київ: Дніпро, 2006. 976 с. URL: <https://archive.org/details/zbirnyk0litopysiv>
13. Мицик Ю. З джерел до історії Османської імперії та Кримського ханства XVI – першої половини XVIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. К.: Інститут історії України НАНУ, 2010. Вип. 9-10. С. 327-360.
14. Мицик Ю. З документації гетьмана Петра Дорошенка // На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа. Київ, 1999. С. 70-102.
15. Мицик Ю. З польських рукописних збірників про гетьмана Петра Дорошенка // Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 350-ї річниці початку гетьманування Петра Дорошенка (16 жовтня 2015 р., м. Київ). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. С. 142-171. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/History/Doroshenko/Articles/Myckyuk2.html>
16. Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов. 2-е изд., доп. Киев, 1898. Т. 3.
17. Універсали Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 / упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич; редкол.: В. Смолій (голова) [та ін.]. Київ: Альтернативи, 1998. 381 с.
18. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / Упорядн. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. Київ-Львів, 2004. 1088 с.

Література

19. Антонович В. Гетьман Петро Дорошенко // Про козацькі часи на Україні. Київ: Вид-во «Дніпро», 1991. С.143-154.
20. Брехуненко В., Грибовський В., Мицик Ю., Піскун В., Синяк І., Тарасенко І. Між конфронтацією та взаємодією: українсько-кримські та українсько-ногайські стосунки в XVII – першій половині XX ст. / За ред. В. Брехуненка. Київ: ІУАД, 2018. 344 с.
21. Бульвінський А. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.) // Український історичний журнал. 2005. № 1. С. 125-138.
22. Бульвінський А. Г. Кримська політика гетьмана Івана Виговського (Татари Криму в подіях українсько-російської війни 1658–1659 рр.) // Хроніка 2000. Вип. 34. С. 43-56. URL:

- https://chtyvo.org.ua/authors/Bulvinskyi_Andrii/Krymska_polityka_hetmana_Ivana_Vyhovskoho_Tatary_Krymu_v_podiiakh_ukrainsko-rosiiskoi_viiny_16581659/
23. Верстюк В. В. Українсько-турецькі відносини середини XVII ст. в оцінці Миколи Костомарова // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2015. Вип. 10. С. 20-22 (До 100-річчя з дня народження Івана Олександровича Гуржія). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Verstiuk_Volodymyr/Ukrainsko-turetski_vidnosyny_seredyny_XVII_st_v_otsintsi_Mykoly_Kostomarova.pdf?
 24. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети / Авт. передм. В. Смолій. Київ: Варта, 1994. 557 с.
 25. Газін В. В. Крим-Україна: політичні стосунки періоду гетьманування Павла Тетері (1663-1665 рр.) // Український історичний журнал. 2001. № 1. С. 62-73.
 26. Газін В. Політика Кримського ханства щодо України та її вплив на розвиток московсько-польського військово-політичного протистояння в 1654-1667 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Том 30. 2020. С. 197-216.
 27. Горобець В. "Волимо царя східного...". Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ: Критика, 2007. 464 с.
 28. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою. 1654–1665. Київ: Інститут історії України, 2001. 533 с.
 29. Горобець В. Українська зовнішня політика напередодні та в часи війни з Російською державою (1657–1659 рр.) // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. 2004. Т. 2. С. 233-275. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Horobets_Viktor_Mykolaiovych/Ukrainska_zo_vnishnia_polityka_naperedodni_ta_v_chasy_viiny_z_Rosiiskoiu_derzhavoiu_16571659_rr.pdf?
 30. Григор'єва Т. Ю. Дипломатія Речі Посполитої напередодні та під час польсько-османської війни 1672-1676 рр. // Наукові записки НаУКМА. К., 2010. Т. 104. С. 42-46. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hryhorieva_Tetiana/Dyplomatiia_Rechi_Pospolitoi_naperedodni_ta_pid_chas_polsko-osmanskoj_viiny_1672-1676_rr.pdf?

31. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т. 12 кн. Т. 7: Козацькі часи – до року 1625. Київ: Наукова думка, 1995. 628 с.
32. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т. 12 кн. Т. 9. Кн. 1: Роки 1650-1654. Київ: Наукова думка, 1996. 869 с.
33. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т. 12 кн. Т. 10: Роки 1657-1658. Київ: Наукова думка, 1998. 393 с.
34. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. Нью-Йорк, 1985. 712 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko_Dmytro/Hetman_Petro_Doroshenko/
35. Журавльов Д. В. Українсько-османські відносини останньої третини XVII ст. і “турецький проект” гетьмана П. Дорошенка // Дриновський збірник. 2015. Т. VIII. С. 124-134. URL: <https://periodicals.karazin.ua/drinov/article/view/7728/7202>
36. Заборовский Л. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в.: из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе. Москва: Наука, 1981. 180 с. URL: https://inslav.ru/images/stories/pdf/1981_Zaborovskij_Rossija_Rech_Pospolitaja_i_Shvecija.pdf
37. Історія русів / Укр. пер. І. Драча. 2-ге вид. Київ: Веселка, 2003. 366 с.
38. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. 724 с.
39. Колодзейчик Д. Кам'янецький еялет: турецькі джерела до історії Поділля 1672–1699 років // Український археографічний щорічник. Київ: Наукова думка, 1992. С. 113-118. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kolodzeichyk_Dariiush/Kamianetskyi_eialet_turetski_dzherela_do_istorii_Podillia_16721699_rokiv.pdf?
40. Колодзейчик Д. Tertium non datur? Турецька альтернатива в зовнішній політиці козацької держави // Гадяцька унія 1658 року. Київ, 2008. С. 67-80. URL: http://repozytorium.lectorium.edu.pl/bitstream/handle/item/929/D.Kolodziejczyk-Tertium_non_datur.pdf?sequence=1&isAllowed=y
41. Костомаров Н. Богдан Хмельницький данник Османской Порты // Исторические монографии и исследования. Кн. 5. Санкт-Петербург, 1905. 608 с.
42. Костомаров Н. И. Исторические монографии и исследования. Санкт-Петербург: Типография М. О. Вольф, 1882. Том 15. Руина. Историческая монография. 1663-1687. 708 с.

43. Кривошея В. В. Козацька старшина Правобережжя (1665 р. – кінець XVII ст.) // Гілея: Збірник наукових праць. К:іів Основа, 2008. Випуск 13. С. 4-20. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kryvosheia_Volodymyr/Kozatska_starshyna_Pravoberezhzhia_1665_r_kinets_KhVII_st.pdf
44. Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року // Записки НТШ. Львів, 1999. Т. ССXXXVIII. С. 117-148. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Krykun_Mykola/Korsunska_kozatska_rada_1669_roku.pdf
45. Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII ст. Київ: Критика, 2006. 473 с.
46. Крикун М. Турецький похід у Правобережну Україну 1674 року // Вісник Львівського університету. Серія історична Львів, 1999. Випуск 34. С. 123-164. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Krykun_Mykola/Turetskyi_pokhid_u_Pravoberezhnu_Ukrainu_1674_roku.pdf
47. Крип'якевич І. Турецька політика Богдана Хмельницького // Український археографічний збірник. Вип. 10/11. 2006. С. 111-160. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Krypiakevych_Ivan/Turetska_polityka_B_Khmelnytskoho_Materialy.pdf
48. Маркевич Н. История Малороссии: [в 5 т.]. Москва: Тип. Августа Семена, 1842. Т. 2. 673 с.
49. Мицик Ю. Умань козацька і гайдамацька. Київ: Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. 186 с.
50. Нариси з історії дипломатії України / [під ред. В.А.Смолія та ін.]. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 736 с.
51. Окиншевич Л. Генеральна рада на Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. // Праці Комісії для виучування західно-руського та українського права. 1929. Вип. VI. С. 253-425. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Okinshevych_Lev/Heneralna_Rada_na_Ukraini-Hetmanschyni_XVII-XVIII_stst.pdf
52. Петровський М. З матеріалів до історії українсько-турецьких взаємин другої половини XVII-го віку // Східний світ. Київ, 2000. № 1-2. С. 206-215. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Petrovskyi_Mykola/Z_materialiv_do_istorii_ukrainsko-turetskykh_vzaiemyn_druhoi_polovyny_XVII-ho_viku.pdf
53. Пиріг П. Про політичне становище України за доби Руїни // Сіверянський літопис. 2011. № 2. С. 12-26. URL:

- <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25887/02-Pyrih.pdf?sequence=1>
54. Прицак Л. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. Харків, 2003. 493 с.
 55. Прицак О. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною // Український археографічний щорічник. Вип. 2. Київ, 1993. С. 177-192. URL:
https://shron3.chtyvo.org.ua/Pritsak_Omelian/Sche_raz_pro_soюз_Bohdana_Khmelnyskoho_z_Turechchynoiu.pdf?
 56. Савчук Н. О. Українська держава за гетьманування Ю. Хмельницького (1659 – поч. 1663 рр.) Кам'янець-Подільський, 2001. 236 с. URL:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Savchuk_Nadiia/Ukrainska_derzhava_za_hetmanuvannia_Yu_Khmelnyskoho_1659-poch_1663_pp.pdf?
 57. Санин Г. Порты, Крым и страны Восточной Европы в 50–60-е гг. XVII в. // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. Ч. 2. Москва, 2001. С. 29-75. URL:
https://inslav.ru/sites/default/files/editions/2001_osmanskaja_imperija_i_strany_cvjuve_xvii-2.pdf
 58. Санин Г. А. Правобережная Украина и русско-польские переговоры 1667 г. в Москве // История СССР. 1970. № 1. С. 128-136.
 59. Санин Г. Украина в политических отношениях Российского государства и Османской империи (1667-86 гг.) // Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. К.: Інститут історії України НАН України, 2000. Вип. 1. С. 333-347. URL:
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/62929/22-Sanyn.pdf?sequence=1>
 60. Смирнов Н. А. Борьба русского и украинского народов протав агрессии султанской Турции в XVII веке // Вопросы истории. 1954. № 3. С. 91-104.
 61. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 502 с.
 62. Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. Київ: Вид-во «АМЕННОТЕР» 2016. 320 с.
 63. Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання. К.: Темпора, 2011. 632 с.

64. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. 447 с.
65. Смолій В. А., Степанков В. С. Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 194 с.
66. Смолій В., Степанков В. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2019. 374 с.
67. Степанков В. Боротьба Петра Дорошенка за збереження цілісності козацької України (друга половина 1668-1669 рр.) // Український історичний збірник. 2003. Вип. 5. С. 108-120. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Stepankov_Valerii/Borotba_Petra_Doroshenka_zh_zberezhennia_tsilisnosti_kozatskoi_Ukrainy_druha_polovyna_1668-1669_r.pdf
68. Степанков В. С. Бучацький договір 1672 р.: передумови, перемовини, укладення та наслідки для Правобережної Гетьманщини // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. 2013. Вип. 6: На пошану професора А. Г. Філінюка. С. 221-238.
69. Степанков В. С. Внутрішня і зовнішня політика Петра Дорошенка весною 1671 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. Випуск 20. С. 631-645. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/58433/42-Stepankov.pdf?sequence=1>
70. Степанков В. Кам'янецька угода й Переяславська рада: спроба дослідження політичних наслідків Жванецької кампанії // Українсько-російський договір 1654 р. нові підходи до історії міждержавних стосунків. К., 1995. С. 6-13.
71. Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648-1654 рр.? // Україна в Центрально-Східній Європі: 3 найдавніших часів до кінця XVIII ст. Вип. 4 / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2004. С. 223-236. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Stepankov_Valerii/Mizh_Moskvoiu_i_Stambulom.pdf

72. Степанков В. С. Утвердження влади Петра Дорошенка у Правобережній Гетьманщині (вересень 1665 – липень 1666 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 19 : На пошану академіка В.А.Смоля. С. 45-65.
73. Туранли Ф. Г. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття). Монографія.. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 606 с.
74. Туранли Ф. Г. Стосунки України з Кримським ханством, Високою Портою та Річчю Посполитою // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ.: ВІЗ УАН, 2012. Випуск 61 (№ 6). С. 22-30. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Turanly_Ferkhad/Stosunky_Ukrainy_z_Krymskum_khanstvom_Vysokoju_Portoju_ta_Richchiu_Pospolytoiu.pdf
75. Федорук Я Міжнародна дипломатія і політика України. 1654 – 1657. Львів, 1996. Ч. 1: 1654 р. 264 с.
76. Флоря Б. Богдан Хмельницький і турецька “протекція” // Київська старовина. 2001. № 3. С. 87-107.
77. Флоря Б. Н. Начало открытой османской экспансии в Восточной Европе (1667-1671 гг.) // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в 17 в. Москва, 2001. Ч. 2. С. 76-108. URL: https://inslav.ru/sites/default/files/editions/2001_osmanskaja_imperija_i_strany_cvjuve_xvii-2.pdf
78. Хоменко В. Кримський ханат в польсько-московських відносинах під час козацько-московської війни 1658-1659 років. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Vitalii/Krymskyi_khanat_v_polsko-moskovskykh_vidnosynakh_pid_chas_kozatsko-moskovskoi_viiny_1658-1659_rokiv.pdf
79. Чухліб Т. Гетьман П. Суховієнко (Суховій) у союзі з Кримським ханством проти Польщі і Росії // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Випуск 7. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2000. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Chukhlib_Taras/Hetman_P_Sukhoviienko_Sukhovii_u_soiuzi_z_Krymskym_khanstvom_protly_Polschi_i_Rosii.pdf
80. Чухліб Т. Гетьманування Петра Дорошенка: причини “вірності” та “зради” королю, султану й царю (1665–1676 рр.) // Український історичний журнал. № 1. 2007. С. 39-61.

81. Чухліб Т. Особливості турецької політики гетьмана Б. Хмельницького // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: 36. наук. пр. Вип. 2. Одеса, 2007. С. 6-17. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Chukhlib_Taras/Osoblyvosti_turetskoi_polityk_u_hetmana_B_Khmelnyskoho.pdf?
82. Чухліб Т. В. Особливості зовнішньої політики І. Самойловича та проблема міжнародного становища Українського гетьманату в 1672–1686 рр. // Український історичний журнал. 2005. № 2. С. 48-67.
83. Чухліб Т. В. Петро Дорошенко. Київ: Атлант ЮЕмСі, 2007. 64 с.
84. Чухліб Т. Спроби протекції Криму над Україною (1660 – поч. 1680-х рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Том 30 (2020). С. 217-231.
85. Чухліб Т. В. Український гетьманат: проблеми міжнародного утвердження. Київ: Наш час, 2007. 156 с.
86. Чухліб Т. В. «Цісар Турецький дозволяє Козацькому Війську та його державі плавати по Чорному морю...»: політичні відносини українських гетьманів з султаном Мегмедом IV Авджи // Україна в Центрально-Східній Європі /// НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2010. Вип. 9–10. С. 93-135.
87. Щербак В. Османський чинник у становленні українського державотворення ранньомодерної доби // Київські історичні студії: збірник наукових праць. Київ: Київ ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. № 1. С. 38-43. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Scherbak_Vitalii/Osmanskyi_chynnyk_u_stano_vlenni_ukrainskoho_derzhavotvorennia_rannomodernoi_doby.pdf?
88. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.) // Київ: «Основи», 2003. 644 с.